EESTI PÄEVA-LEHT

ESTNISKA DAGBLADET

12. aastakäik
Toimetaja Juhan Kokla
Vastutav väljaandja (ansv. utg.) Hans Schöler

Peatoimetus ja talitus:
EESTI MAJAS, Stockholmis, sisekäik, Kocksgränd 3
Aadress: Box 16329
103 26 Stockholm 16
Telefon: 21 84 66

Toimetus Eskilstunas:
Toimetaja Jüri Aus
Aadr.: Eesti Päevaleht, Box 120, 631 02 Eskilstuna. Tel.: 016/14 77 72
Tellimispostgiro nr. 28650

Tellimishinnad:
Aasta ..... kr. 14:—
Termin (4 kuud) ..... kr. 5:—
Kuu ..... kr. 1:—

Kuulutusehind 75 öörl mm.
Arikuulutused 1 kroon mm.
Eskilstuna-Kurirens Tryckeri AB
Eskilstuna 1970

Eskilstuna-Kuriren

Kolmapäeval, 17. juunil 1970

Upplaga C

Nr. 137 (3421)

Kuidas E. V. salaarhiiv läks Rootsist kommunistide kätte

Viimasel ajal on eesti avalikkuses korduvalt päevakorral olnud Eesti Vabariigi välisministeeriumi saatejaste arhiividokumendide saatus, millised siia ei deponeeriti Stockholmi Eesti saatkonda. Nüüd on endine Eesti välisteenistuse liige ja tuntud kirjanik Karl Ast, kes välisminister Ants Piibu korraldusel 14. märtsil 1940 jätkihkuja "Suur Tõllu" pardal alustas Tallinnas arhivaalidega tegelemist Stockholmi, Eesti Päevalehele saatnud alljärgneva seletuse tookordsetest sündmustest.

Nüüd on sellest peatseilt kolmkümmend aastat möödunud, kui E. V. välisministeeriumi poolt Stokholmi saatkonda hoiule toimetatud salajane arhiivmaterjal, kas osalisel või täielikult, kommunistlikele võimudele välja anti.

Avalikkuses on mitmed isikud selle loo kohta sõna võtnud, nii välismaises eestikeeles ajakirjanduses kui ka paaris raamatus, ilma et see küsimuse põimitud vastuokusni oleks aidanud lahendada.

Kuna ma kõnesolevat ajal Stokholmi eesti saatkonnas pressiatashee kohuseid täitsin, siis leidus hiljem, mil ma juba Brasiilias asuin, kaasmaalasi, kes minu käest kirjavahetusikkui teel soovisid arhiivi saatuse kohta andmeid saada. Nende soovid jäid rahuldamata, sest ma ei pidanud ersiikutele informatsiooni andmist võimalikuks, kartes kahjustada sellega meie riikliikke, peamiselt küll meie välisesinduste huvisid.

Vahepeal on aeg pikki semme astunud. Mis hiljuti veel päevahuvilised ilmet nõia omavat, hakkab riiklikuks juba ajaloo pastinaga kattuma. Maailbisemised rahvusvahelised jõukoordiste alal on vähem kui poolsajandi jooksul maskera politiilise kaardi kahel korral põhjalikult ümber joonistanud.

Ma leian, et pole enam põhjust teatud vigade ja eksimuste avalikust kisitamisest, mis ilmnesid mele omaatikuse hilisemal aastail, tulenedes peamiselt välispolitiilise orientatsioonil ähartusest ning sisepolitiika kinnirammimisest nn. vaikival ajastul.

Välisministeeriumi salaarhiivi nuritavele saatumise lugu on omaette tõik, mis ei iseloomusta kuidagi üldist olukorda, kuid väärib ikkagi tõsist tähelepanu.

"TEATAJA" TOIMETUSE ALGATUS

Oktoobri kuul 1958. pöördus "Teataja" toimetus ringkirjaliselt välisministeeriumi endise ametniku E. Kirotari ja mele Stokholmi saatkonna viimase kooseisu liikmete poole (H. Laretei, E. Pärli, K. Ast, A. Linkhorst), pärides üksikasjalisi andmeid salaarhiivi suuruse, sisudavuse ning saatuse kohta.

Kahjuks ei ole mul enam "Teataja" antud vastuse arakirja, aga selle sisu on mul meeles. Vähtsin, et minu arvates ei ole õige ega otstarbekohane taotleda selle küsimuse selgitamist ajakirjanduse veergudel, sest sellest võib tõusta vidjata polemika, mis pagulasrühmituste lahkhelidesse uut teravust lisandaks. Oleksin nõus andma oma seletuse erapooletuse ja kompetentsele eesti avalikuelu tegelastest koosnevale uurimiskomisjonile.

Mõõdus rohkesti viis kuud. Siis sain August Reilt kirja (dat. Stk. 18.3. 59), milles ta teatas, et "Teataja" toimetuses olevat — "kõhe peale Su kirja kättesaamist leitud, et Sinu idee uurimiskomisjoni loomisest on väga hea ja tervistav. Peale pikema pesmundime kiskimise üle, kuidas ja kelle poolt komisjon tuleks kujundada, on joutud otsusele, et vormilise algatajana peab esimena Teataja toimetus, kes avaliku pressiorganina tõstis küsimuse üles. Ringi vaadates väärikate ja kompetentsete isikute järgi on peatsema jõudud kolme nime juures".

Ma ei loe sündsaks Rei poolt mainitud isikute nimesid avaldada, kuid nendin, et sendeks olid omarikluk-

Järg. lhk. 2.

Pensionilemineku tõttu lahkuv Stockholmi eesti algkooli algusest peale ametis olnud õpetaja, Maria Susi sai ERF hõbedase teenetemärgi Veiko Männalt, keskel koolijuhataja Udo Juuno (parempoolne pilt), vasakul aplodeerivad lõpetajad oma kauaaegsele õpetajale. (EPL-foto Tippo)

Koolinoored suvepuhkusele
Meeleolukas aktus Stockholmis

Reedel, 12. juunil lõpetasid koolidõppeöö ja läksid suvepuhkusele, nende hulgas ka eesti koolid. Stockholmi Eesti Algkoolis toimus sel pühul pidulik lõpp-aktus KFUM suures saalis koos vanematega, kus ära saadeti kooli 20 uut lõpetajat (kelle nimed EPL koos üldise eesti ja avalda), premeeriti parimaid õpilasi, koolipoliitsiaalsete ja tooli kaugeid ja higidaha tervitusi — samuti viibis nimelt Montreali eesti kooli juhataja Karl Vaikla ahikasaga.

Aktuse avas koolijuhataja Udo Juuno, misjärele valmuliku talituse ja kõne pidas abipraost Konrad Veem. Seejärele esitas kooli õpilane Hannele Jaanson klaveril Rudolf Tobiasse valsi.

Tunnistuste väljaandmise eel lõpetajaile, pöördus koolijuhataja lahkujate poole südamlika manitsusega mitte unustada oma kooli, oma eesti päritolu. Koolist lahkudes algab aeg, kus noored võivad juba ise kujundama hakata oma elu ja isikunt. Udo Juuni ütles: "Paljud hiljem, tehes oma elu kokkuvõtete, tahaksid oma elu uuesti ümber elada. Loodan, et teie elate selliseid sisukat ja rikast elu, et Teil midagi pole kahetseda, kui kord tagasi vaatate.". Koolijuhataja ütlustus, kuidas üks kooliinspektor eesti koolis oli noortelt küsinud, kas neil enam vaja on eesti keeli, nüüd kus eestlased siin maal nii kaua on viibinud. Üks tütarlaps oli spontaanselt vastanud:

"Aga meie siin Rootsis ei ole alnukesed eestlased, meid on mitmel pool maailmas laialt. Ja kui tuleme kokku, nagu tänavu Saksamaal "Chendaja" maailmalaagris, siis ühendab meid "rahvusvaheline keel", mele kõigi emakeel".

Inspektor mõõnis, et ta oli vaadnud asja lokaalsest perspektiivist. Udo Juuno manitses austama oma emakeelt ja seda säilitama ning soovis kõigile lahkujaile õnne kaasa, samuti head suve õpilaskonnale.

Koolijuhataja Udo Juuno, keda ahistas õp. Harri Kiisk, jagasid selle järele viija lõputunnistused. Tehti testavaks, et lõpuklassides olid järgmised õpilased õppeaduseult parimad: 6 A-klassis oli tüdrukutest pärim Ann Leesment ja poistest Jüri Kenas ning Toomas Timpka võrdselt. Kooli parimaks lõpetajaks nende hulgast aga oli Ann Leesment, kes hiljem koolinõunik Herman Rajamaa käest vastu võttis traditsioonilise Kalju Janseni poolt igal aastal annetatava kuldkäekella.

Kooli lõpetajaile üles mahajääva õpilaskonna poolt tervitusi kaasa 5 klassi õpilane Katrin Vallas ja lõpetajate poolt võttis tänuks, jumalajätuks ning tootuseks jätkata kooli valmus Andres Loor.

Kuna eesti algkooli õpilased on koos Jakobi põhikooli õpilastega osa võtnud kooli liiklupolitsei ülesan-

Järg. lhk. 2.

Kooli parimale lõpetajale Anne Leesmentile andis koolinõunik H. Kajamaa üle kuldkäekella (EPL-foto Tippo)

Katrin Vallas kõneles õpilaskonna poolt lõpetajaile (ülevalt), kuna lõpetajate poolt vastas Andres Loor (all). (EPL-fotod Tippo)

METSAKODU UUDISMAA

POSTIARVE 69 47 71 FALKÖPING

VABAÕHUPIIRKOND EESTI SKAUTLIKELE NOORTELE

Lenin KZ-laagrite ja Tsheka loojana

Kommunismi iseloomustavad surmatöö- ja surmalaagrid lõi mitte Stalin vaid Lenin. See faki jäeti Lenini 100. sünni-aastapäeva tähistamise puhul liiane märkimata. Stalin jätkas ja laiendas seda terrorit. Kuid mõlemad, nii Lenin kui Stalin, kasutasid neid surmatöö- ja surmalaagreid oma vastaste likvideerimiseks.

Kui Lenin võimu haaras, puhkes kodusõda. Et võita, tuli likvideerida kõik need, kes toetusid antikommunistlikku rinnet. Selleks tuli organiseerida ja luua KZ laagrite võrk. Käsu nende loomiseks andis Lenin isiklikult. Seda samal ajal, kui ta ise taunis tsarismi surmatöölaagreid, asumiseile saatmist ja politilise politsei tegevust.

Lisaks lõi Lenin tsaristliku politsei asemele nn. Tscheka, hilisem nimetus — GPU (nüüd — KGB). NÜ on Lenin igati kommunistliku terrori ja vägivalla isa.

On teada, et aastal 1923 esines juba 22 suurt surmatöölaagrit. Enamik neist asus kauges põhjas, Arhangelski ruumis. Näiteks asusid sees Petrominski, Arhangelski ja Holmogori suurlaagrid. Kuid peamise — ja ilmse suurima — surmatöölaagrite piirkonnana esinesid sõlski Solovetskis saarel Valges meres.

Elamistingimused Lenini surmalaagreis olid erakordselt halvad. Ennekõike tappis sõ:l inimesi raske töö ja näljg, halb hügieenline olukord, kliimale mittevastav riietus ja vangide julm kohtlemine.

Kommunistlikus ajakirjanduses kirjeldatakse taaraiaja surmatöölise olukorda väga tumedair värvides ja kui maalima suurimat ülekohut. Kuid taaraiajal — näiteks aastal 1913 — viibis Venemaal ainult 170 000 inimest surmatöö. Stalini ajal tõusis nende arv (aastase keskmisena) 12—13 miljonile. Praegu on Nõuk. Liidus (ühevõtsi ajakirja "Zeit-Bild" nr. 8 — 1970 andmeil) surmatöölisi üle 5 miljoni.

Jugoslaavia kirjanik Mihajlo Mihajlov kirjutab oma raamatus "Moskva suvi 1964", et kui nõukogude ajakirjanduses rõmmatakse Hitleri surmalaagreid, siis jätetakse märkimata Nõukogude Liidus esinevate surmalaagrite olemasolu ning nende ja fashistlike KZ-laagrite võrdlemine. See on ka mõistetav, sest esimesed KZ-laagrid loodi mitte ainulaadselt, vaid nõukogude võimude poolt. See toimus juba aastal 1921, ja selleks laagriks oli Holmogor Arhangelski lähedal. Laager funktsioneeris edukalt kaua aega, ja seal kadusid igavikku vebe sotsiaalidemokraadid, mittekommunistlikud, revolutsionäärid ja menshevikid.

Lisame sellele, et ka vene eksiil-kirjanik Ivan Sebmeljov kirjeldab oma raamatus "Surnute pilke" Lenini-aegset kohutavat terrorit. Näiteks jutustab ta, kuidas aastail 1920—1921 sinuiksi Krimmis hukati 120 000 inimest, nende hulgas palju naisi, lima kohtuotsusta. Selleie ta lisab, et näiteks Odessas võimutses Lenini uusdismehena Vera Grebenjakova, üks noor tüdruk (kattenimi Dora), kelle erialaks oli vangide piinamine ja kes ise — oma käega — surmas 700 inimest.

Lasteaed vajab abi majanduses

Stockholmi Eesti Lasteaed on lõpetanud oma esimese tegevusaasta. Lasteaia Toimkond pidas 3. juunil kooseisu, kus arutati reelmse aasta tegevust ja tuuli uuret majandusliikude raskuste ile.

Lasteaia tegevus on olnud selleil esimesel aastal elav. Juhataja, pr. Erna Klemmer ja kasvataja, pr. Tiin Anderson on teinud tõhustt tööd lastega vanuses 2—6 aastat. Lastevanemate huvi lasteaia vastu, siinse eesti ühiskonna rõõm, et lasteaed teoks sai, on olnud heaks moraalseks toeks.

Probleemiks on aga kujunenud majandusliik küüg. Barnavårdsnämnd toetab eesti lasteaeda 10 000 krooniga aastas. Et lastevanemaid mitte kuludega ülekoormata, on osavõtumaks olnud 25 krooni kuus lapse pealt. Mõõblite muretsemiseks saadi eesti organisatsioonidelt ja äsikisikutelt. Väljamenekud koosnevad peamiselt palkadest, üürist ja materjalikuludest. Sügiseeks stardiks puuduvad aga uued summad. Barnavårdsnämndiet enne 1971 a. toetust ei saa.

Lasteaia Toimkond palub eesti avalikkust ja organisatsioone aidata kaasa rahaasmehutuseja lasteaiale. Sellest oleneb meie jõud sügiseeks stardiks. Kõigile ilusat suve soovides ja tänades,

Lasteaia Toimkond

aadress: Estniska Lekskolan, Sandhamnsg. 1, 156 40 Stockholm
Postgiro nr. 50 10 59

Juubelifond Al. Varmale

Organisatsioonidevaheline juubeliõitukond on seoses Al. Warma 80.a. sünnipäevaga 22. juunil pöördunud eesti avalikkuse poole Rootsis ja teistes maades üleskutsega ühise austus- ja tänuaadressiga koos üle anda ka ühiskingitus juubelifondi kujul..

See võimaldaks juubilarile jätkata E. Vabariigi esindamiseks vajalikke valiskontakte, nis talle on praegu eriti südamelähedased. Üleskutsele on alla kirjutanud ERN abiesimees Tõnis Kint, E. Komitee esimees Artur Reintamm, ERF esimees Endel Krepp E. Liberaal-Demokraatliku Koondise esimees Heinrich Mark ja Euroopa Liikumise Eesti Rahvuskomitee esimees August Koern. Sissemaksud juubelikingituse fondi palutakse teha ERN postgiroose nr. 19 11 76, Box 16 385, 103 27 Stockholm 16. Välismaalt saata summad ja tshekid: Estonian National Council, samal aadressil. Sissemaksud palutakse tema hiljemalt 19. juunika.

Rootslaste ränd üle Hiiumaa Kreekasse

Gotlandil Boges leidub Gothem — Boge maantee läheduses oleva väikesema metsatee äärest lähedalt lastud kividest larv, mida leiduvatel andmetel vähemalt 1938. a. viimati restureeriti. See laevakuju on üle 16 m pikk ja 4 m lai, ninast umbes 1 m kõrge ja asetseb ida-läänesuunas. Selle idapoolses osas leidub väike riisutud kivakalm poletatud jäänustega.

Need võivad pärineda nooremast pronksiajast, s.o. umbes 100—300 a.e. Kristust. Ühe muistendi järel, mille nimi on "Gutasaga", peab see olema Gotlandi esimene elaniku Tjelvari kalm. Tjelvar on olnud Tjeldersis ja on maetud kivikalmu.

Pronksiaegse Gotlandi elu on suunatud rannale ja merele. Põhjamaade pronksiaja kaubandusliikuks keskuseks on olnud Taani-Skåne, kus omakorda tähtsamaks kaubandusliikuks artiikliks olnud merivaik. Gotlandi pronksiajast avastatud leiud tunnistavad, et need ühtuvad sama aja Rootsi mandri leiudiega, aga osaliselt ka elavatest sidemetest teiste maadega. Niiesti esinevad mõnedes leiudes juoned, mis ei ole üldse omaaed Skandinaaviale.

Gotlandi laevade kaubandusliikeks sihtkohtadeks olid sagell Ida-Balitkumi rannad ja juba 2 000 a. enne viikingiaega on nad liikunud Venemaa jõgedel. Nii leiame ka peale Gotlandi sellseid laevakujelisi kivikalme omapäraste hauatähtpildena veel Rootsist Västerviki ümbrusest, aga ka Eestist ja Lätist.

Muistendiks üldiselt peetava loojärele on mõnel pool nimetatud Tjelvari ka koguni Gotlandi avastajaks. Tjelvarii olnud poeg Havde ja viimasel kohn poega. Need kolm Havde poega jaganud siis Gotlandi saare omavahel kolmeks osaandiks.

Nende kolme ajal tõusnud Gotlandi elanike arv aga nii palju, et saar ei võimaldanud oma elanikele äraelamist. Lõpuks oidud surnitud loomine teel sundima osa elanikkonnast saarelt lahkuma. Loomisse tõimiuseks olnud see, et iga kolmas inimene surnitii sellega Gotlandilt lahkuma.

Lahkumisunnitud ei tahtnud aga sellega veel kaugeltki oma pöiseit kodusaareit ära minna, vaid läinud Lõuna-Gotlandil olevasse Torsburgi kindlusse, et endid sääl kaitsta ja varjata. See onutus aga asjatuks. Ka sääl seti nad välja.

Lahkudes oma kodusaarell sõidusid nad esimeseks väikesel Fårö saarele, et end sinna suutada. Pea-

Järg. lhk. 2.

Karl Ast

Stockholmis viibisid kilaskäigul Karl ja Reet Vaikla Montrealist. Karl Vaikla on Montreali eesti täiendakooli juhataja. Pildil jälgivad nad Stockholmi eesti algkooli lõpetajate tunnistuste andmist lõpuaktusel. (EPL-foto Tippo)

EPL 17. juunil 1970

Europa piirid

Lääne-Saksamaa sotsiaaldemokraatlik valitsus jätkab Moskvaga läbirääkimisi n.n. mittekallustungelepingu sõlmimiseks, seega suna tiiipi kokkuleppeks, millise N. Liit sõlmis Balti riikidega just enne iseseisvuse hävitamist. Seda vastamata nende lootuste ilmsele luhtumisele, mida Bonn omistas paralleelsetele läbirääkimistele venelaste idaaskas marionetidega. Moskvan on venelastega juba pikemat aega kaubelnud ja kõnelenud riigisekretär Egon Bahr, kes nüüd on Lääne-Saksa valitsuseks esitanud oma läbirääkimiste resultaadi lepingu kavandi näol. Muidugi hoitakse seda dokumenti saladuse katte all, kuid sellegipoolest õnnestus suurel ajalehel "Bild-Zeitung" avaldada Bahri kavandi'sisu — ohukord, mis tugevasti irriteerib valitsusringkondi ja Brandti. Eelkavandi sisu paljastamine viilandab kindlasti ägeda kriitika ja opinioonirotmi, kuna selles on ette nähtud, et Lääne-Saksamaa aktsepteerib status quo, s.o. kõik praegused piirid Europas, kaasa arvatud Oder-Neisse piir Poolaga ja raudeeriide-piiri Saksamaa kahe poole vahel. Ekstlustl ei saa olla, sest saksa valitsuse esindaja on kinnitanud avalikult et "Bildzeitungi" materjal on autentse faktilise alusega. Ja väliisminister Scheel ruttas seletama, et ajalehe indiskretsioon "raskendab läbirääkimiste jatkamist venelastega".

Muidugi võib küsida, millises suunas liiguvad saksa valitsuse lootused nendes läbirääkimistes, kus venelased ilmselt loodavad aktsepti saada oma senistele valtustele ning kahe Saksa riigi olemasolule. See viimane pünkt on kahtlemata kõige saatuslikum saksa-lastele endile, kui peaks juhtuma, et Willy Brandt tõepoolest nii kaugele läheb. Senini, nagu ütnnes läbirääkimistest idasaksa liidri Willi Stophiga, ei ole ta igatahes nii kaugele järele julgenud anda, kuigi juba kokkusamine mõjus vähemalmilale tentava "de facto tunnustusena".

Kui kõnelda mittekallatelungelepingust Lääne-Saksamaa ja N. Liidu vahel, siis ei saa unustada eelmist Saksa-Vene taolisi lepinguid, n.n. Rapallo ja Molotov-Ribbentropi kokkuleppeid. Esimesega algas vene-saksa lähenemine, mis ulatus nii kaugele, et Versailleslepinguga desarmeeritud Saksamaa sai treenida oma "keelatud vilelike" vene territooriumil, abi, mis aitas ehitada üles Kolmanda Riigi võimsust. Kolmanda Riigi, kelle sõjapõhjus ja ajaloolaste riihmitust, kes vähemalt kutseealise huvi tõttu asjale ligi astuksid — ehkki parem lahendus tanpo-proopsiit ei ole siiani leitud selleke, et kuna küzimus on riigipolitiitline, et tohiks uurimiskomisjonis ka meie ärakaseinduste hääl puududa.

Viimane kirja August Reilt ses asjas sain Brommast, dastumiga 17. maist 1959. Selles ta informeeris, et "Teataja" toimetus leidnud sõgemaks komisjoni moodustamisest loobuda. Uus, hoopis parem lahendus tanpo-nud isegndast sõlle: neljast Rostoki asuvast Riigivõlkogu liikmest avaldanud kolm soovi võtta algatuse endi kätte. Suvise hooga tõttu lükatavat aktsioonl teostamine sügiskuudeks.

Sealt peale pole mul järgneva ühetaistkümne aasta jooksul ei Reiga ega "Teataja" toimetusega selle üle vähemaki mõttevahetust olnud. Vahepeal on August Reigl elavate hulgast lahkunud. Leidsin, et mind asjata tülitati.

Seda ootamatuna tundus mulle endise majandusministeeriumi nõunik August Otsa kirja ilmumine "Teataja" käesoleva aasta 21. märtsi numbris. Harra Ots üteb, et temas oli üks noist, kes majandusministeeriumi ürikutest asjas selektereida salajase iseloomuga dokumendid hoiule saatmiseks. Ta nõuab E. Kirotarlit, kui arhiivikõstide tagasitoojalt, põhjalikku seletust. Mõõdaminevalt märgib, et too olla mina, kes arhiivi Tallinnast Stokholmi toimetas.

Arvestades kõige eelnenuga, ma leian, et mul puudub põhjus, võib olla ka õigustus vaikimiseks. Otsaustasin anda selle pilnikku loo kohta valiku seletuse.

TÕSIASJU

Viibisin ametlikul korraldusel 10. kuni 14. märtsil 19.40. Tallinnas, veetes hommikpoolel väliisministeeriumis. Ka president K. Pitts võimaldas mulle kahel korral kokkusaamise. Kui ma 13. märtsi hommikul viimast puhku väliisministeeriumi ilmusin, ütles väliisminister A. Piip:

"Homme asub jäälonkuja Suur Töll Stokholmi teele. Sina sõidad ersülesendega kaasa."

Erülesanne seisis selles, et ma pidin enda kaitseks väliisministeeriumi salajasi dokumente Stokholmi viimaning need saadik H. Laretelle üle andma. Minister holatas, et toiming on absoluutselt salajane. Käskis olla jõemaal kl. 9 hom. Suur Töllul, kuhu mulle kastid kätte tuuakse.

Ma ei saa korrata stenogrammfilise täpsusega ministi sõnu, mis ma saadikule ütlema pidin, kuid tema välijendiuse tähes mõtte ma ei eksi ja ka mu ümbersõnastus ei erine kuigi palju ministri sõnastusest:

Ütle Laretelle, et ta võtab arhiivenda hoiule ja vastutusele ja peab paigutama selle oma äranägemise järele kindlasse kohta. Kui peaks juhgeoleku huvides vajadus tekkima kaste Stokholmist kaugemale saata, siis tehku ta seda. Võib isegi juhtuda, et mingisugusel põhjusel kindlam on arhiiv kuhugi teise riiki toimetada, siis jääb ka see saadiku enda otsustada. Tähtis on sinult, et arhiiv hooldatud oleks ja kaduma ei läheks.

Mina: Oletame, et tekib äkiline häädoht, kas tuleb arhiiv siis hävitada?

Minister: Ma ei pea seesuguse häädohu tekkimist usutavaks. Teiseks, tead ise, et hädajuhuks pole võimalik juhtnöörid anda. Siis tehakse, mis võimalik ja möödapääsmatu.

Dokumentide sisust ei kõnelnud minister midagi ja ma ei pärinudki seda. sest salaarhiivi mõiste on liiga selge mõiste. Ka ei antud mulle mingisugust dokumenti kaasa ega võetud minult allkirja saadetise vastuvõtmiseks. Ma mõistsin, et konspiratiivsuse huvides võldi paberikõju toimingut.

Kui ma järgmise päeva hommik-ul (14.3.40) Suur Töllule jõudsin, oli üks noorenaal ametnikke, kelle nime ma ei tea, kastidega juba kohal. Lausus, et ta tõi minu teisipägasi, mis ma ministeeriumi olin jätnud, leva pardale. Tõnnsin teda.

Tol telvel valitses Läänemeel halruldane pakane; veevälli oli jõiss. Suur Töll purustas jõiid jõullselt, vahel isegi tagandes, et uut hoogu võita. Ennt selleke toimus Tolesoit neglaselt. Alles kolmanda päeva pärastõunal (17.3.40) saabusime Stokholmi. Saatkonna diplomaatilisee kooseisu kuuluvate isikute pagasi mõõtme ehitamisel kähku, tarvitses vaid kaart ette näidata.

Saadik Laretel, koos mitme teise saatkonna inimesega, ootas kail laeva saabumist. Nii oentua mulle võimaluks toodud kastid sealsamas talle üle anda. Ohtul kõnelesime minu Tallinna muljeist ja väliisministri arvamistest basside lepingu suhtes. Mõletan Laretelt tõlevat: Tallinnas ei tahetu ikka veel ohukorras tõsidust näha.

Arhiivi kaste ei saltunud ma hiljem enam nägema. Juttu oli nendest mõnel korral. Laretel oli need oma eismu keldrikorrale paigutanud, mis pidi kindel ja kuiv olema. Kord ta sieki mainis, et üks kastidest saanud kuidagi märga, ilma et märgus kasti sesemuse tunginuks.

KRIITILINE MOMENT

Saadik Laretelle tuli Tõllinnast teada, et võimini administratiivosakonna direktor Elmar Kirotar saabub Riia lennukil Stokholmi — viel 11. või 12. juulil. Seda polnud imestada, sest kommunistlikust riigipõördest hoolimata komandeeriti väliisministeeriumist, mida juhtis nüüd J. Andresen, veel mitmeid isikuid väliismaadesse.

Saadik Laretel läges enda kohuseks vanale kollegile Bromma lennujaama vastu sõita. Ma oletasin et mul saatkonda tulevad, ning jäin ootama. Siis aga kuulsin kellegilt, et saadik vlinud kõlalise enda poole. Ja veel, et Kirotar pelnud sugugi liksi, vaid teda saatnud tõlisa tundmatu isik, kes ei olnud olla? Igatahes mitte inigel. Ruttasin kõju ning kõlistasin sealt saadiku telefonil. Vastas Laretel ise.

Mina: Kas need härrad on sinu pool?

Laretel: Jah nad on siin... peame aru.

Mina: Mis aru sa neadega pead? Viska need kaahakad välja!

Laretel ümahtas midagi ja kattkestus ühenduse.

Meile, teistele saatkonna ametnikele, jutustas saadik Laretel kutsumata külaliste loost üldsõnaliselt. Kirotaril oleval olnud väliisminister Andresenl korraldus ja volitus hoiolduse arhiiv välja nõuda ning tagasi tuua. Olgu poliitiline tagapõhi milline tahes, jääb tõisatajaks, et Vares-Barbarusse valitsus on president K. Pitsi poolt põhiseadusliikus korras ametisse kinnitatud. Otukord on veel väga segane ja keegi ei tea, millega see lõpeb. Temal, kui saadikul, olnud võimata ametiiku kasu ühtmõtest kõrvale puigeida.

Minule — vast ka Pärile ning Linkhorstile — valmistas saadiku tegaviis pettumuse. Väitsin, et pesme respekteerima normaalsetes oludes loodud valitsuse tahet, mitte võimuhaarajate toma. Laretel ei võiskind muidugi selle vastu, kuid leidis, et tuleb hoiduda asjate kokkupõrgetest. Antud olukorras oleks olnud enneagne ja kahjulik nute võitmatajatega konfliikti minna. Peaegi vedanud ta Andreseni käsilasi ninapidi: tanstatud materjal koosnenud kõrvalise tähtsusega dokumentidest. Kõik tõeliselt ohtlise nõng salajase oleval ta juba varem arhiivist kõrvaldanud.

Olgugi see nii, minu meelest ei õigustanud see veel saadiku teguvilisi. Väliisminister Pop andis juhtnöörid arhiivi säilitamiseks tervikuna, mitte selle ütelaste osade jaoks.

ELMAR KIROTARI SELETUS

Sama asta sõgisel, võib-olla oktoobri lõpupoolel, vestlesin Elmar Kirotariga, kes vahepeal juba maapaoleseks oli saksand. Kohtusime lõhes Stokholmi linnasõrses vähidases restoranis. Endastmõistetavalt tuli ka arhiivi tagasivõimise kõne alla.

Kirotar ütles, et kui nad Brommas lennuvõlult linna sõitsid, iõtnud Laretel rooli taga, tema juhistme kõrval. Tallinnast kaasanautud inigel ruugandanud enda auto tagumisele padjale. Teel kirjutanud Kirotar põlvede najal sigaretipõõrd küljele mõistaandva sõna ARHIIV. Hoidnud pakki nii, et Laretel kirja näeks.

Tol hetkel, kui mu saadiku korrelisse helistasin, vihinnd ka tema telefoni lähedal ning kuulnud päris selgesti minu ütelust: "Viska need kaahakad välja!"

"Mul jooksis külmevõidin üle selja" pihtis Kirotar.

"Miks?" imestasin.

"Oleks Laretel teie nõu järgi tahtanud, siis oleks tõkkinud väga tõibur, väga halb olnud."

Nimelt: temal olnud taskus küügile verminõuetele vastav dokument saadiku jalamaidseks ametist vahastamiseks. Juni saadik keelduks arhiivi vljalt andmast.

Pärimiste, kas härra Laretel oli teadlik tolle dokumendi olemisest, vastas vestleja puikleval: "Ta pidi aimama."

LÕPPSÕNA

See on kõik, mis ma sellest pilnikust loost teen ja kinnitada võin. Viibin kaugel arvamisest, et mu selletus asjasse lõpiku selguse tooks. Kahtlemata on veel asjaolusid, millineid ma ei aimagi.

Nii mõtleks küsis kadunud peaonsul Johannes Kaiv: "Kas on oige, et Laretele avaldati survet?"

Kuidas, mis alusel voi andmeid annaksin ma vastuse? Vast ehk küsle: või ohkemõõmõõrgu? Tõsiaiusurveavaldusest ei tule juttugi. Aga jääb veel olude surve. Kui olukõrg ühesainsas suunas rõhub ja rõhub — lõkkamatult, siis võib tekkida tõhedus, mis enervveerb.

Karl Ast

New Yorgis, juunis 1970.

*

ELMAR KIROTAR: KORREKTNE VERSIOON

EPL toimetus palus Elmar Kirotari tutvuda Karl Asti avaldusega ja lisada selle omapoolsed komsuld-ustõendid. Dr. Kirotar kirjutab:

Olen tähu toimetusele tutvunud Karl Asti avaldusega k.a. maist n.n. riiklilikude arhiivide loos, milline sisiseit ei pakri minule isiklikult arusandvasti põhjasti midagi uut. Tema versioon minu "pihtimusest" on teadagi täiesti korrektne, väljaarvatud ühes punktis, nimelt, nagu selgenuks ma temale, mul ülmad taskus küügile vorminõuetele vastav dokument saadiku jalamaidseks ametist vabastamiseks, kui..." Tegelikult seletasin hr. Astile, et minu saatja (Arnold Treibergi) volitused ja võimalikud ülesanded peale järelvalve olid mulle tundmatud ja see saatja tahtis millegipärast Stokholmi saatkonna kantselei — kus meie oma ülesande täitmist siiski algasime — tinglimata kinni pitserdada, kuni mina saadik Laretei korteristi väliisminister Adreesenga tehes Stokholmi linnasõrses vähidases restoranis. Endastmõistetavalt tuli ka arhiivi tagasivõimise kõne alla.

Kirotar ütles, et kui nad Bromma lennuvõlult linna sõitsid, istunud Laretei rooli taga, tema juhistme kõrval. Tallinnast kaasanautud inigel ruugandanud enda auto tagumisele padjale. Teel kirjutanud Kirotar põlvede najal sigaretipõõrd küljele mõistaandva sõna ARHIIV. Hoidnud pakki nii, et Laretei kirja näeks.

Ütlesin, et ma pidin enda kaitseks väliisministeeriumi salajasi dokumente Stokholmi viimaning need saadik H. Laretelle üle andma. Minister holatas, et toiming on absoluutselt salajane. Käskis olla jõemaal kl. 9 hom. Suur Töllul, kuhu mulle kastid kätte tuuakse.

Ma ei saa korrata stenogrammfilise täpsusega ministri sõnu, mis ma saadikule ütlema pidin, kuid tema välijendiuse tähes mõtte ma ei eksi ja ka mu ümbersõnastus ei erine kuigi palju ministri sõnastusest:

Ütle Laretelle, et ta võtab arhiivenda hoiule ja vastutusele ja peab paigutama selle oma äranägemise järele kindlasse kohta. Kui peaks juhgeoleku huvides vajadus tekkima kaste Stokholmist kaugemale saata, siis tehku ta seda. Võib isegi juhtuda, et mingisugusel põhjusel kindlam on arhiiv kuhugi teise riiki toimetada, siis jääb ka see saadiku enda otsustada. Tähtis on sinult, et arhiiv hooldatud oleks ja kaduma ei läheks.

Mina: Oletame, et tekib äkiline häädoht, kas tuleb arhiiv siis hävitada?

Minister: Ma ei pea seesuguse häädohu tekkimist usutavaks. Teiseks, tead ise, et hädajuhuks pole võimalik juhtnöörid anda. Siis tehakse, mis võimalik ja möödapääsmatu.

Dokumentide sisust ei kõnelnud minister midagi ja ma ei pärinudki seda. sest salaarhiivi mõiste on liiga selge mõiste. Ka ei antud mulle mingisugust dokumenti kaasa ega võetud minult allkirja saadetise vastuvõtmiseks. Ma mõistsin, et konspiratiivsuse huvides võldi paberikõju toimingut.

Kui ma järgmise päeva hommikul (14.3.40) Suur Töllule jõudsin, oli üks noorenaal ametnikke, kelle nime ma ei tea, kastidega juba kohal. Lausus, et ta tõi minu teisipägasi, mis ma ministeeriumi olin jätnud, leva pardale. Tõnnsin teda.

Tol telvel valitses Läänemeel halruldane pakane; veevälli oli jõiss. Suur Töll purustas jõiid jõullselt, vahel isegi tagandes, et uut hoogu võita. Enn selleke toimus Tolesoit neglaselt. Alles kolmanda päeva pärastõunal (17.3.40) saabusime Stokholmi. Saatkonna diplomaatilisee kooseisu kuuluvate isikute pagasi mõõtme ehitamisel kähku, tarvitses vaid kaart ette näidata.

Saadik Laretel, koos mitme teise saatkonna inimesega, ootas kail laeva saabumist. Nii oentua mulle võimaluks toodud kastid sealsamas talle üle anda. Ohtul kõnelesime minu Tallinna muljeist ja väliisministri arvamistest basside lepingu suhtes. Mõletan Laretelt tõlevat: Tallinnas ei tahetu ikka veel ohukorras tõsidust näha.

Arhiivi kaste ei saltunud ma hiljem enam nägema. Juttu oli nendest mõnel korral. Laretel oli need oma eismu keldrikorrale paigutanud, mis pidi kindel ja kuiv olema. Kord ta sieki mainis, et üks kastidest saanud kuidagi märga, ilma et märgus kasti sesemuse tunginuks.

KRIITILINE MOMENT

Saadik Laretelle tuli Tõllinnast teada, et võimini administratiivosakonna direktor Elmar Kirotar saabub Riia lennukil Stokholmi — viel 11. või 12. juulil. Seda polnud imestada, sest kommunistlikust riigipõördest hoolimata komandeeriti väliisministeeriumist, mida juhtis nüüd J. Andresen, veel mitmeid isikuid väliismaadesse.

Saadik Laretei läges enda kohuseks vanale kollegile Bromma lennujaama vastu sõita. Ma oletasin et mul saatkonda tulevad, ning jäin ootama. Siis aga kuulsin kellegilt, et saadik vlinud kõlalise enda poole. Ja veel, et Kirotar pelnud sugugi liksi, vaid teda saatnud tõlisa tundmatu isik, kes ei olnud olla? Igatahes mitte inigel. Ruttasin kõju ning kõlistasin sealt saadiku telefonil. Vastas Laretei ise.

Mina: Kas need härrad on sinu pool?

Laretei: Jah nad on siin... peame aru.

Mina: Mis aru sa neadega pead? Viska need kaahakad välja!

Laretei ümahtas midagi ja kattkestus ühenduse.

Meile, teistele saatkonna ametnikele, jutustas saadik Laretel kutsumata külaliste loost üldsõnaliselt. Kirotaril oleval olnud väliisminister Andresenl korraldus ja volitus hoiolduse arhiiv välja nõuda ning tagasi tuua. Olgu poliitiline tagapõhi milline tahes, jääb tõisatajaks, et Vares-Barbarusse valitsus on president K. Pitsi poolt põhiseadusliikus korras ametisse kinnitatud. Otukord on veel väga segane ja keegi ei tea, millega see lõpeb. Temal, kui saadikul, olnud võimata ametiiku kasu ühtmõtest kõrvale puigeida.

Minule — vast ka Pärile ning Linkhorstile — valmistas saadiku tegaviis pettumuse. Väitsin, et pesme respekteerima normaalsetes oludes loodud valitsuse tahet, mitte võimuhaarajate toma. Laretei ei võiskind muidugi selle vastu, kuid leidis, et tuleb hoiduda asjate kokkupõrgetest. Antud olukorras oleks olnud enneagne ja kahjulik nute võitmatajatega konfliikti minna. Peaegi vedanud ta Andreseni käsilasi ninapidi: tanstatud materjal koosnenud kõrvalise tähtsusega dokumentidest. Kõik tõeliselt ohtlise nõng salajase oleval ta juba varem arhiivist kõrvaldanud.

Olgugi see nii, minu meelest ei õigustanud see veel saadiku teguvilisi. Väliisminister Pop andis juhtnöörid arhiivi säilitamiseks tervikuna, mitte selle ütelaste osade jaoks.

ELMAR KIROTARI SELETUS

Sama asta sõgisel, võib-olla oktoobri lõpupoolel, vestlesin Elmar Kirotariga, kes vahepeal juba maapaoleseks oli saksand. Kohtusime lõhes Stokholmi linnasõrses vähidases restoranis. Endastmõistetavalt tuli ka arhiivi tagasivõimise kõne alla.

Kirotar ütles, et kui nad Bromma lennuvõlult linna sõitsid, istunud Laretei rooli taga, tema juhistme kõrval. Tallinnast kaasanautud inigel ruugandanud enda auto tagumisele padjale. Teel kirjutanud Kirotar põlvede najal sigaretipõõrd küljele mõistaandva sõna ARHIIV. Hoidnud pakki nii, et Laretei kirja näeks.

Tõlkel, kui mu saadiku korrelisse helistasin, vihinnd ka tema telefoni lähedal ning kuulnud päris selgesti minu ütelust: "Viska need kaahakad välja!"

"Mul jooksis külmevõidin üle selja" pihtis Kirotar.

"Miks?" imestasin.

"Oleks Laretei teie nõu järgi tahtanud, siis oleks tõkkinud väga tõibur, väga halb olnud."

Nimelt: temal olnud taskus küügile verminõuetele vastav dokument saadiku jalamaidseks ametist vahastamiseks. Juni saadik keelduks arhiivi vljalt andmast.

Pärimiste, kas härra Laretei oli teadlik tolle dokumendi olemisest, vastas vestleja puikleval: "Ta pidi aimama."

LÕPPSÕNA

See on kõik, mis ma sellest pilnikust loost teen ja kinnitada võin. Viibin kaugel arvamisest, et mu selletus asjasse lõpiku selguse tooks. Kahtlemata on veel asjaolusid, millineid ma ei aimagi.

Nii mõtleks küsis kadunud peaonsul Johannes Kaiv: "Kas on oige, et Laretele avaldati survet?"

Kuidas, mis alusel voi andmeid annaksin ma vastuse? Vast ehk küsle: või ohkemõõmõõrgu? Tõsiaiusurveavaldusest ei tule juttugi. Aga jääb veel olude surve. Kui olukõrg ühesainsas suunas rõhub ja rõhub — lõkkamatult, siis võib tekkida tõhedus, mis enervveerb.

Karl Ast

New Yorgis, juunis 1970.

*

ELMAR KIROTAR: KORREKTNE VERSIOON

EPL toimetus palus Elmar Kirotari tutvuda Karl Asti avaldusega ja lisada selle omapoolsed komsuld-ustõendid. Dr. Kirotar kirjutab:

Olen tähu toimetusele tutvunud Karl Asti avaldusega k.a. maist n.n. riiklilikude arhiivide loos, milline sisiseit ei pakri minule isiklikult arusandvasti põhjasti midagi uut. Tema versioon minu "pihtimusest" on teadagi täiesti korrektne, väljaarvatud ühes punktis, nimelt, nagu selgenuks ma temale, mul ülmad taskus küügile verminõuetele vastav dokument saadiku jalamaidseks ametist vabastamiseks, kui..." Tegelikult seletasin hr. Astile, et minu saatja (Arnold Treibergi) volitused ja võimalikud ülesanded peale järelvalve olid mulle tundmatud ja see saatja tahtis millegipärast Stokholmi saatkonna kantselei — kus meie oma ülesande täitmist siiski algasime — tinglimata kinni pitserdada, kuni mina saadik Laretei korteristi väliisminister Adreesenga tehes Stokholmi linnasõrses vähidases restoranis. Endastmõistetavalt tuli ka arhiivi tagasivõimise kõne alla.

Kirotar ütles, et kui nad Bromma lennuvõlult linna sõitsid, istunud Laretei rooli taga, tema juhistme kõrval. Tallinnast kaasanautud inigel ruugandanud enda auto tagumisele padjale. Teel kirjutanud Kirotar põlvede najal sigaretipõõrd küljele mõistaandva sõna ARHIIV. Hoidnud pakki nii, et Laretei kirja näeks.

Ütlesin, et ma pidin enda kaitseks väliisministeeriumi salajasi dokumente Stokholmi viimaning need saadik H. Laretelle üle andma. Minister holatas, et toiming on absoluutselt salajane. Käskis olla jõemaal kl. 9 hom. Suur Töllul, kuhu mulle kastid kätte tuuakse.

Ma ei saa korrata stenogrammfilise täpsusega ministri sõnu, mis ma saadikule ütlema pidin, kuid tema välijendiuse tähes mõtte ma ei eksi ja ka mu ümbersõnastus ei erine kuigi palju ministri sõnastusest:

Ütle Laretelle, et ta võtab arhiivenda hoiule ja vastutusele ja peab paigutama selle oma äranägemise järele kindlasse kohta. Kui peaks juhgeoleku huvides vajadus tekkima kaste Stokholmist kaugemale saata, siis tehku ta seda. Võib isegi juhtuda, et mingisugusel põhjusel kindlam on arhiiv kuhugi teise riiki toimetada, siis jääb ka see saadiku enda otsustada. Tähtis on sinult, et arhiiv hooldatud oleks ja kaduma ei läheks.

Mina: Oletame, et tekib äkiline häädoht, kas tuleb arhiiv siis hävitada?

Minister: Ma ei pea seesuguse häädohu tekkimist usutavaks. Teiseks, tead ise, et hädajuhuks pole võimalik juhtnöörid anda. Siis tehakse, mis võimalik ja möödapääsmatu.

Dokumentide sisust ei kõnelnud minister midagi ja ma ei pärinudki seda. sest salaarhiivi mõiste on liiga selge mõiste. Ka ei antud mulle mingisugust dokumenti kaasa ega võetud minult allkirja saadetise vastuvõtmiseks. Ma mõistsin, et konspiratiivsuse huvides võldi paberikõju toimingut.

Kui ma järgmise päeva hommikul (14.3.40) Suur Töllule jõudsin, oli üks noorenaal ametnikke, kelle nime ma ei tea, kastidega juba kohal. Lausus, et ta tõi minu teisipägasi, mis ma ministeeriumi olin jätnud, leva pardale. Tõnnsin teda.

Tol telvel valitses Läänemeel halruldane pakane; veevälli oli jõiss. Suur Töll purustas jõiid jõullselt, vahel isegi tagandes, et uut hoogu võita. Enn selleke toimus Tolesoit neglaselt. Alles kolmanda päeva pärastõunal (17.3.40) saabusime Stokholmi. Saatkonna diplomaatilisee kooseisu kuuluvate isikute pagasi mõõtme ehitamisel kähku, tarvitses vaid kaart ette näidata.

Saadik Laretel, koos mitme teise saatkonna inimesega, ootas kail laeva saabumist. Nii oentua mulle võimaluks toodud kastid sealsamas talle üle anda. Ohtul kõnelesime minu Tallinna muljeist ja väliisministri arvamistest basside lepingu suhtes. Mõletan Laretelt tõlevat: Tallinnas ei tahetu ikka veel ohukorras tõsidust näha.

Arhiivi kaste ei saltunud ma hiljem enam nägema. Juttu oli nendest mõnel korral. Laretel oli need oma eismu keldrikorrale paigutanud, mis pidi kindel ja kuiv olema. Kord ta sieki mainis, et üks kastidest saanud kuidagi märga, ilma et märgus kasti sesemuse tunginuks.

KRIITILINE MOMENT

Saadik Laretelle tuli Tõllinnast teada, et võimini administratiivosakonna direktor Elmar Kirotar saabub Riia lennukil Stokholmi — viel 11. või 12. juulil. Seda polnud imestada, sest kommunistlikust riigipõördest hoolimata komandeeriti väliisministeeriumist, mida juhtis nüüd J. Andresen, veel mitmeid isikuid väliismaadesse.

Saadik Laretei läges enda kohuseks vanale kollegile Bromma lennujaama vastu sõita. Ma oletasin et mul saatkonda tulevad, ning jäin ootama. Siis aga kuulsin kellegilt, et saadik vlinud kõlalise enda poole. Ja veel, et Kirotar pelnud sugugi liksi, vaid teda saatnud tõlisa tundmatu isik, kes ei olnud olla? Igatahes mitte inigel. Ruttasin kõju ning kõlistasin sealt saadiku telefonil. Vastas Laretei ise.

Mina: Kas need härrad on sinu pool?

Laretei: Jah nad on siin... peame aru.

Mina: Mis aru sa neadega pead? Viska need kaahakad välja!

Laretei ümahtas midagi ja kattkestus ühenduse.

Meile, teistele saatkonna ametnikele, jutustas saadik Laretel kutsumata külaliste loost üldsõnaliselt. Kirotaril oleval olnud väliisminister Andresenl korraldus ja volitus hoiolduse arhiiv välja nõuda ning tagasi tuua. Olgu poliitiline tagapõhi milline tahes, jääb tõisatajaks, et Vares-Barbarusse valitsus on president K. Pitsi poolt põhiseadusliikus korras ametisse kinnitatud. Otukord on veel väga segane ja keegi ei tea, millega see lõpeb. Temal, kui saadikul, olnud võimata ametiiku kasu ühtmõtest kõrvale puigeida.

Minule — vast ka Pärile ning Linkhorstile — valmistas saadiku tegaviis pettumuse. Väitsin, et pesme respekteerima normaalsetes oludes loodud valitsuse tahet, mitte võimuhaarajate toma. Laretei ei võiskind muidugi selle vastu, kuid leidis, et tuleb hoiduda asjate kokkupõrgetest. Antud olukorras oleks olnud enneagne ja kahjulik nute võitmatajatega konfliikti minna. Peaegi vedanud ta Andreseni käsilasi ninapidi: tanstatud materjal koosnenud kõrvalise tähtsusega dokumentidest. Kõik tõeliselt ohtlise nõng salajase oleval ta juba varem arhiivist kõrvaldanud.

Olgugi see nii, minu meelest ei õigustanud see veel saadiku teguvilisi. Väliisminister Pop andis juhtnöörid arhiivi säilitamiseks tervikuna, mitte selle ütelaste osade jaoks.

ELMAR KIROTARI SELETUS

Sama asta sõgisel, võib-olla oktoobri lõpupoolel, vestlesin Elmar Kirotariga, kes vahepeal juba maapaoleseks oli saksand. Kohtusime lõhes Stokholmi linnasõrses vähidases restoranis. Endastmõistetavalt tuli ka arhiivi tagasivõimise kõne alla.

Kirotar ütles, et kui nad Bromma lennuvõlult linna sõitsid, istunud Laretei rooli taga, tema juhistme kõrval. Tallinnast kaasanautud inigel ruugandanud enda auto tagumisele padjale. Teel kirjutanud Kirotar põlvede najal sigaretipõõrd küljele mõistaandva sõna ARHIIV. Hoidnud pakki nii, et Laretei kirja näeks.

Tõlkel, kui mu saadiku korrelisse helistasin, vihinnd ka tema telefoni lähedal ning kuulnud päris selgesti minu ütelust: "Viska need kaahakad välja!"

"Mul jooksis külmevõidin üle selja" pihtis Kirotar.

"Miks?" imestasin.

"Oleks Laretei teie nõu järgi tahtanud, siis oleks tõkkinud väga tõibur, väga halb olnud."

Nimelt: temal olnud taskus küügile verminõuetele vastav dokument saadiku jalamaidseks ametist vahastamiseks. Juni saadik keelduks arhiivi vljalt andmast.

Pärimiste, kas härra Laretei oli teadlik tolle dokumendi olemisest, vastas vestleja puikleval: "Ta pidi aimama."

LÕPPSÕNA

See on kõik, mis ma sellest pilnikust loost teen ja kinnitada võin. Viibin kaugel arvamisest, et mu selletus asjasse lõpiku selguse tooks. Kahtlemata on veel asjaolusid, millineid ma ei aimagi.

Nii mõtleks küsis kadunud peaonsul Johannes Kaiv: "Kas on oige, et Laretele avaldati survet?"

Kuidas, mis alusel voi andmeid annaksin ma vastuse? Vast ehk küsle: või ohkemõõmõõrgu? Tõsiaiusurveavaldusest ei tule juttugi. Aga jääb veel olude surve. Kui olukõrg ühesainsas suunas rõhub ja rõhub — lõkkamatult, siis võib tekkida tõhedus, mis enervveerb.

Karl Ast

New Yorgis, juunis 1970.

*

ELMAR KIROTAR: KORREKTNE VERSIOON

EPL toimetus palus Elmar Kirotari tutvuda Karl Asti avaldusega ja lisada selle omapoolsed komsuld-ustõendid. Dr. Kirotar kirjutab:

Olen tähu toimetusele tutvunud Karl Asti avaldusega k.a. maist n.n. riiklilikude arhiivide loos, milline sisiseit ei pakri minule isiklikult arusandvasti põhjasti midagi uut. Tema versioon minu "pihtimusest" on teadagi täiesti korrektne, väljaarvatud ühes punktis, nimelt, nagu selgenuks ma temale, mul ülmad taskus küügile verminõuetele vastav dokument saadiku jalamaidseks ametist vabastamiseks, kui..." Tegelikult seletasin hr. Astile, et minu saatja (Arnold Treibergi) volitused ja võimalikud ülesanded peale järelvalve olid mulle tundmatud ja see saatja tahtis millegipärast Stokholmi saatkonna kantselei — kus meie oma ülesande täitmist siiski algasime — tinglimata kinni pitserdada, kuni mina saadik Laretei korteristi väliisminister Adreesenga tehes Stokholmi linnasõrses vähidases restoranis. Endastmõistetavalt tuli ka arhiivi tagasivõimise kõne alla.

Kirotar ütles, et kui nad Bromma lennuvõlult linna sõitsid, istunud Laretei rooli taga, tema juhistme kõrval. Tallinnast kaasanautud inigel ruugandanud enda auto tagumisele padjale. Teel kirjutanud Kirotar põlvede najal sigaretipõõrd küljele mõistaandva sõna ARHIIV. Hoidnud pakki nii, et Laretei kirja näeks.

Ütlesin, et ma pidin enda kaitseks väliisministeeriumi salajasi dokumente Stokholmi viimaning need saadik H. Laretelle üle andma. Minister holatas, et toiming on absoluutselt salajane. Käskis olla jõemaal kl. 9 hom. Suur Töllul, kuhu mulle kastid kätte tuuakse.

Ma ei saa korrata stenogrammfilise täpsusega ministri sõnu, mis ma saadikule ütlema pidin, kuid tema välijendiuse tähes mõtte ma ei eksi ja ka mu ümbersõnastus ei erine kuigi palju ministri sõnastusest:

Ütle Laretelle, et ta võtab arhiivenda hoiule ja vastutusele ja peab paigutama selle oma äranägemise järele kindlasse kohta. Kui peaks juhgeoleku huvides vajadus tekkima kaste Stokholmist kaugemale saata, siis tehku ta seda. Võib isegi juhtuda, et mingisugusel põhjusel kindlam on arhiiv kuhugi teise riiki toimetada, siis jääb ka see saadiku enda otsustada. Tähtis on sinult, et arhiiv hooldatud oleks ja kaduma ei läheks.

Mina: Oletame, et tekib äkiline häädoht, kas tuleb arhiiv siis hävitada?

Minister: Ma ei pea seesuguse häädohu tekkimist usutavaks. Teiseks, tead ise, et hädajuhuks pole võimalik juhtnöörid anda. Siis tehakse, mis võimalik ja möödapääsmatu.

Dokumentide sisust ei kõnelnud minister midagi ja ma ei pärinudki seda. sest salaarhiivi mõiste on liiga selge mõiste. Ka ei antud mulle mingisugust dokumenti kaasa ega võetud minult allkirja saadetise vastuvõtmiseks. Ma mõistsin, et konspiratiivsuse huvides võldi paberikõju toimingut.

Kui ma järgmise päeva hommikul (14.3.40) Suur Töllule jõudsin, oli üks noorenaal ametnikke, kelle nime ma ei tea, kastidega juba kohal. Lausus, et ta tõi minu teisipägasi, mis ma ministeeriumi olin jätnud, leva pardale. Tõnnsin teda.

Tol telvel valitses Läänemeel halruldane pakane; veevälli oli jõiss. Suur Töll purustas jõiid jõullselt, vahel isegi tagandes, et uut hoogu võita. Enn selleke toimus Tolesoit neglaselt. Alles kolmanda päeva pärastõunal (17.3.40) saabusime Stokholmi. Saatkonna diplomaatilisee kooseisu kuuluvate isikute pagasi mõõtme ehitamisel kähku, tarvitses vaid kaart ette näidata.

Saadik Laretel, koos mitme teise saatkonna inimesega, ootas kail laeva saabumist. Nii oentua mulle võimaluks toodud kastid sealsamas talle üle anda. Ohtul kõnelesime minu Tallinna muljeist ja väliisministri arvamistest basside lepingu suhtes. Mõletan Laretelt tõlevat: Tallinnas ei tahetu ikka veel ohukorras tõsidust näha.

Arhiivi kaste ei saltunud ma hiljem enam nägema. Juttu oli nendest mõnel korral. Laretel oli need oma eismu keldrikorrale paigutanud, mis pidi kindel ja kuiv olema. Kord ta sieki mainis, et üks kastidest saanud kuidagi märga, ilma et märgus kasti sesemuse tunginuks.

KRIITILINE MOMENT

Saadik Laretelle tuli Tõllinnast teada, et võimini administ